

A MAGYAR RAJZOKTATÁS 100 ÉVE

(1800—1900-ig)

Írta: BUDAY LAJOS

A múlt és a jelen. A magyar rajzoktatás jelene és másfél századra visszavezetett múltja egyaránt küzdelmekkel teljes. E küzdelmeket mi, rajztanárok, korunkban szemléltük, éltük és harcoltuk át, s a hagyományosnak tűnő küzdelmek okait elemezve, elgondolkodhattunk: mi az oka a rajzoktatás fejlődési ingadozásának; a tantárgy társadalmi értékelése körüli — kevesebbszer pozitív — változásoknak.

A tantárgy célját, ismereteinek jellegét, más ismeretterületekhez való viszonyát illetően mindúntalan találkoztunk mélyen begyökeresedett társadalmi konvenciókkal. Ezek nemcsak hogy ma is élnek, hanem fejlődést fékezően hatnak rajzoktatásunkra. Ilyen konvenciók pl., hogy a rajz, mint tevékenység »kézügyesség« azzal szemben, hogy a rajzi megismerés szellemi tevékenység is; »hajlamtárgy« s tehetségesek számára való azzal szemben, hogy a rajzi tudás az általános műveltség alapjainak fontos alkotója. Praktikumai és esztétikai elemei is sok félreértésre adnak alkalmat: konvenciók élnek reál-, vagy humán jellegét illetően is.

Visszatekintve az 1800—1900 közé eső távolabbi múltba, mélyebben tárhatjuk fel tárgyunk sajátosságait, a társadalmi igényekkel való kapcsolátát, eszmei alapjainak kezdeményeit, a mai téves konvenciók forrásait, egyúttal haladó hagyományaink kútfőit, s végül némiképpen módszerét is.

Társadalmi igények és a rajztanítás. A magyar társadalomnak korszakunkban is két területen volt szüksége a rajzra, a rajzi tudásra, a rajzos műveltségű emberekre. A társadalom felső, elnyomó rétegei a művelődés magas szférájára: a művészetre tartottak igényt. Ezek a rétegek: az udvar, a főnemesség és az egyháziak. Ők azonban a művészetet nem szellemi és művelődési szükségletként értékelték, hanem általában egyéni hiúságvágyuk legyezgetésére használták. Ezt bizonyítja korszakunkban az uralgó osztályok egyes tagjairól készült rendkívül sok fennmaradt portrakit. A katolikus egyház eszméi propagálásának fegyverét tekintette a művészetben. *A felső rétegeknek tehát művészekre volt szükségük.*

A festészetre és szobrászatra általában vonatkoztathatjuk a fentieket. Az építészet azonban, mint a szükségletekhez legközelebb álló művészet, nemcsak művészi képzelőerőt és alkotóképességet igényel, hanem bizo-

nyos ipari rajzkészséget és értést is, ami már nem művészi jellegű, inkább ipari mesterségbeli rajztudásnak mondható. A hazai főnemességi és egyházi, korszakunk második felében pedig az állami és polgári építkezések, rajzilag szakirányban kiművelt szakembereket igényeltek. Ez az igény — különösen a polgárság kívánságaként — kiterjedt a különféle iparok, mesterségek területére is. *Az iparnak a szakma szempontjából hasznos rajzi ismeretekkel rendelkező emberekre volt szüksége.*

A művészet és az ipari szakmák — továbbiakban praktikum — céljai között, bizonyos kapcsolatok mellett, nagy a távolság.

A Rátio Educationisnak az iskolai oktatásról szóló részei inkább a praktikus irányba vezető oktatásnak igyekeznek helyet adni. Ezt bizonyítja az első magyar rajzitanító kinevezéséről szóló irat, amely a bécsi illetőségű Walter Ignácot, a budai elemi fő Tanodához helyezi. Az Országos Levéltár Canc. 2047/1778. számú okmányából megtudjuk, hogy: »Ő cs. és kir. apostoli Felsége legkegyelmesebb Urunk nevében ezennel értesítendő Walter Ignác itteni tanító és akadémiai rajzoló, hogy miután Ő szent Felsége az egész magyar királyság és kapcsolt részeinek kiváló javára és hasznára valónak tartja a mesterségnek és külömb' fajú művességek honbéli művelésének helyesb' rendezését és naprul napra való tökéletesbítését az állandó nevelési rend' alapján, amely szerént az elemi Iskolákhoz az úgy nevezett rajz' Iskolák is bevezetendők, különösen a mester emberek és kézművesek számára, elhatározá, hogy a budai elemi fő Tanodánál is, minthogy ez a város a szomszédos Pesth városával együtt mintegy az ország szívében fekszik, a mester emberek és kézművesek által az egész Magyarország területéről mindenünnen könnyen megközelíthető, a közjó javára felállítandja a rajz' Iskolát; rajzitanítóvá Walter Ignácot, kit rajzbéli képességei és alkalmazossága első sorban ajánlanak, nevezi ki...« Miután illetményeiről és honosításáról rendelkezik, kötelességei között megszabja továbbá, hogy: ..»Az is az ő feladata leend, hogy az Iskola látogatóit időnként saját műhelyükben felkeresse, ott munkálataikat bírálat' tárgyává tegye, és hogy nékik mindennemű hasznos utasításokat adjon. Az ő gondjára és felügyelete alá helyeztetik a Pesth-en felállítandó rajz' Iskola is. Ennek okáért éber szemmel figyeljen erre is, ne mulassza el ezt gyakran meg látogatni és a szükséges utasításokkal el látni.« [1].

Korszakunkban mutatkozó és mondhatjuk két ellentétes igény kielégítésének legfőbb kérdése *a szakember* kérdés volt. Hazánkban az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde megalapítása csak 1871-ben következett be, ebből kifolyólag sem a művészi, sem a rajzoktatói szakember-igényt, kulturális elnyomottságunk miatt, hazai erőkből nem tudták kielégíteni. Korszakunk elején élt polgár a művészetet felesleges fényűzésnek tekintette, az ipari rajzoktatást azonban szükségesnek tartotta. A társadalmi rétegek sajátos igényei szerint már itt éles a határvonal a *rajz eszmei céljának két értelmezése között. Az uralkodó réteg művészi tevékenységet, a polgári réteg praktikus iskolai rajzoktatást követelt.*

Sajátos, s napjainkig húzódó nehézségek származtak abból, hogy e kétféle igény kielégítését, a művészi képzésű, akadémiaát járt művészek és rajzitanítók mellett, jelentős számú képzettség nélküli dilettáns végezte. A művészi pályára készülők közül sokan, anyagi vagy képességbeli nehéz-

ségeik miatt, kénytelenek voltak a külföldi iskolákban végzett tanulmányaikat megszakítani, s hazánkba visszatérve az »akadémiai rajzoló« címmel felékesítve fogtak a kínálózó művészi és praktikus feladatok megoldásához. Magánrajztanítást is vállaltak és bekapcsolódtak a legbiztosabb megélhetést jelentő iskolai rajztanítási munkába. — A művész-rajztanár kompromisszum napjaink rajzoktatásának is sajátossága. A művész-rajztanár előtt kétféle társadalmi követelmény áll, amelyeket egyszemélyben kell kielégítenie.

Korszakunk rajztanítójának művészi vágyai hajszolása közben sokoldalú nevelőmunkát kellett végeznie: dilettánsokat patronálni, megrendelők gyermekeit rajzra oktatni, közreműködni a hazai rajziskolák munkáiban, elvégezni a magyar tehetségek, — későbbi magyar művészek — rajzi előképzését, s nem utolsó sorban nehéz társadalmi harcokat vívni a nemzeti (művészeti és iskolai) művelődés előbbreviteléért. Mindezeket a feladatokat általában szerény felkészültséggel, az elnyomott hazában sokszor nyomorogva, mint pedagógus, kellő módszerbeli tájékozottság nélkül ösztönösen oldotta meg. A magyar rajzoktatóknak, akár művészek, akár egyszerű rajztanítók voltak, érezniök kellett a hagyományos szellemi és anyagi elnyomást, az első félszázadban hazánkba hívtok, vagy telepített külföldi szakemberekkel szemben. A külföldről beáramló »akadémiai festők és rajzoló« hadával való versenyfutásnak is nevezhetnénk a magyar művészeti és rajzi képzésre vágyók külföldi akadémiajárását.

A külföldi akadémiai. Szabadunk elején külföldön már rajz akadémiai és művészi előképzést nyújtó rajziskolák egész sora működött. Ezen kívül művészeti akadémiai is működtek. Ugyanakkor nálunk semmiféle ilyen intézmény nem volt, ezért a művészi vagy rajzoló pályára készülő fiataljaink, ha tehették, külföldi akadémiaiakra mentek a rajzoláshoz, a művészi munkához szükséges mesterségbeli ismeretek elsajátítására. Természetesen a bécsi akadémia volt az első állomás. Nemcsak azért, mert a magyar főurak aulikus csoportja szinte állandóan ott tartózkodott, hanem azért is, mert ez az akadémia volt legközelebb.

Legkevésbé a főnemességnek jutott eszébe, saját hazájában, valamilyen művelődési program megvalósítása. A nemzeti művészet művelő rendeltetéséről, korunk első felében, részükről egyetlen szó sem hangzott el. A század első hat évtizedében a főnemések közül senki sem szorgalmazta, hogy a művészet iránt érdeklődő, rajzot tanulni vágyó magyarok számára — ezekkel pedig valóban sokat találkozhattak a császárvárosban — megfelelő oktató intézményt kellene létesíteni. Ez megoldotta volna a művészeti és a rajzoktatói szakember kérdést. A század elejei ifjúság tanulni-vágyását bizonyítja, hogy közöttük nem egy akad, aki szinte világljáró útra indul, hogy tudását megszerezze. Volt, aki anyagi nehézségek miatt már Bécsből visszafordult, a tehetségesebbek és szerencsésebbek pedig Rómát, későbbi időben a müncheni, vagy a párizsi akadémiaiakat keresték fel, hogy tanuljanak. A tehetséges magyarok között igen sok akadt, aki nem is tért vissza többé hazájába. Markó Károly, aki megélhetésének és érvényesülésének itthon a legcsekélyebb lehetőségét sem látván, ki is jelentette (1830), hogy »...nem hajlandó próféta lenni hazájában« [2].

Milyen volt itthon az élet, hogy kiváló művészeink egész sora választotta idegen föld kenyerét, a hazába való visszatérés helyett.

Az udvar csak elvétve: szórakozásból, a diéták megnyitására, diplomáciai, katonai feladatok elvégzésére, esetleg hadi események kényszere következtében rándult át Bécsből Magyarországra. Emiatt, mint a művelődés, a művészet mecénása itthon nem játszott szerepet. Művészi munkáit is idegenekkel végeztette. Az uralkodót József nádor helyettesítette, akinek azonban a művészet, az irodalom és az oktatás irányában vajmi csekély volt az érdeklődése. Országunkban, sőt a nádor budai udvarában nagyritkán munkához jutott művészek is kivétel nélkül idegenek voltak. Jellemző, hogy: »A nádor gyermekeit Istvánt, Herminát, Erzsébetet és Józsefet a 20-as, 30-as években a drezdai Karl Klette taníttatja rajzolni, festeni...« [3].

Nemcsak a főurak, hanem a főpapság is idegenekhez fordult művészi szükségleteinek kielégítésére. A külföldről osztrák, cseh, német művészek, rajzolókkal, festőkkel, építéssel foglalkozók százaival jöttek hazánkba, a főnemesség és papság megrendeléseinek eleget tenni. Többségük itt le is telepedett, mert a külföldi »akadémiai festő«-i végzettségükkel, hazánkban, ahol semmiféle művészi képesítést nem lehetett szerezni, társadalmi megbecsülésben és anyagi előnyökben részesültek.

A XVIII. században épített egyházi vagy nemesi épületek tervezői között is igen elvétve találjuk meg hazánk fiait. Összegezve megállapíthatjuk, hogy a tervszerű idegenesítés nemzeti művelődési lehetőségeinket a minimálisra szorította.

Polgárságunk, melynek sorából a művészi pályára indulók általában kikerültek, az iskolázottság hiányában szintén értetlenül sőt tartózkodással állt a művészettel szemben. A polgárság gyarapodni akart, s mint mindent, így a művészetet is bizonyos anyagi állásponttól nézte. A művész munkáját nem egyszer haszontalan foglalkozásnak tekintette és magát a művészt, munkakereső útjai miatt, helyhez nem kötődése folytán, gyanús elemnek tartotta. Ennek a polgárnak rokonszenvesebb volt, ha a festő iskolai rajzoktatást vállalt s ezáltal helyhez kötődött, és polgári életfórmát élt. A külföldről érkezett »akadémiai festő«-t legalább végzettsége támogatta ilyen előítéletekkel szemben. Sokan tehát azért kerestek fel idegen akadémiákat, hogy végzettséghez jutva, saját hazájukban, külföldi társaikkal egysorban állhassanak. A század első felében rajzoktatóink derékhadát külföldet járt művészeink, és külföldről betelepültek alkották, de mögöttük ott találjuk az iskolákban a dilettáns rajztanítók sokaságát is.

Rajzoktatásunk első keretei. (1800—1860). Itt három lehetőséggel kell foglalkoznunk: a tulajdonképpeni *iskolai oktatással*, a *magániskolák* valamint a *magán rajztanítás* szerepével. Számunkra az iskolai oktatás elemzése a legjelentősebb, de a magániskolák és magán rajzoktatás eredményei szükségszerűen összefüggnek ezzel. Iskolai rajzoktatásra vonatkozó anyagunknak az első félszázaddal kapcsolatos része a rajzot tanítókkal személy szerint többen foglalkozik, mert ebben az időben a tanítás tartalmi és módszerbeli kérdései, magasabb irányítás nem lévén, inkább a rajztanítók és tanárok személyéhez kötődtek. A század második felében, az Iskolatörvény megjelenése következtében a tartalmi és módszertani kérdések kerülnek majd előtérbe.

A Rátio Euducationis (1777) eltörölte a rajzot a régi középiskolákban, és a gimnázium tanulói az iparos tanulókkal együtt, az ún. »nemzeti rajziskolá«-ba jártak tanulni. Nemzeti rajziskolákat nagyobb városokban állítottak fel; számuk egyre szaporodott. Tananyaguk inkább ipari jellegű; ornamentálisok rajzolásából, építészeti rajzból s mellékesen növényi, esetleg figurális lapminták rajzolásából állt; s bennük tömegtanítás folyt. A tanulók előképzésének különbözősége, a gimnáziumi tanulók számára nem kötelező jellegű oktatás, s a kialakulatlan tanítási módszer következtében, e rajziskolák változó látogatottságúak és laza fegyelműek voltak.

A tanítást kinevezett ún. »királyi rajztanító«-k vagy tanárok végezték. Társadalmi megbecsülésük helyenkint különbözött. Működésüket rokonszenvesse tette a polgárok szemében, hogy az ipar munkáját igyekeztek segíteni, másrésztől nem tetszett a mestereknek, hogy az iskola elvonta a tanulót a műhelytől, még akkor sem, ha az oktatás, a rendelkeznek megfelelően, vásárnap történt. Természetesen a rajztanítók személyi adottságai is hozzájárultak a rajziskola és a rajzoktatással szembeni rokon- vagy ellenszenv kialakulásához. Az ellenszenvnek gyakran a rövidlátó szűkmarkúság volt a forrása; ugyanis a »nemzeti rajziskolák«-at s a »rajziskolák«-at a város polgársága maga tartotta fenn és általában a rajzoktatókat is ez a közösség fizette.

A **rajziskolák**. [4]. Legkiválóbb hírű rajziskola Budán működött, az ország többi rajziskolájának felügyeleti jogával, oly módon, hogy a budai rajztanító évente megbírálta az ország különböző városából felküldött tanulórajzokat.

Tudjuk, hogy Budán 1822-ig Steigwärt József, Rauschmann János, majd Pulpan Antal végül 1839-től Heldwein Károly vezette az iskolát 1848-ig.

Itt működött Rauschmann János, akinek tevékenységét ki kell emelnünk, mert az ipari praktikus irányú rajzoktatás egyoldalúságát ellensúlyozva, külön magániskolát is tartott fenn, amelyben alak- és tájrajzzal is foglalkoztatta tanítványait. Ilyen, és hasonló kezdeményezésű, művészi irányú magániskolák és a magánrajztanítói tevékenység a polgárság műértővé nevelésének első lépései voltak s sokat használtak nemzeti művelődésünk ügyének, hiszen azt az úrt igyekeztek kitölteni, amit az oktatás hivatalos iránya a humánusabb tartalmú rajzoktatás vonalán hagyott. A magánrajzoktatók tevékenységével később foglalkozunk.

Egy másik rajziskola Pesten működött. A század elején Schwarz József vezetésével 1823-ig; őt halálával Landau Lénárd váltja fel, aki 1850-ig vezeti a pesti iskolát, több hozzá beosztott oktató társával, köztük 1838-tól Eggerth Vilmossal, aki Landau adjunktusa volt s később (1849) első rajztanítója lett a József-Ipartanodának, majd ebből alakult akkori Műegyetemnek. — Meg kell emlékeznünk Landaunak 1843-ban kiadott Fény és Árnytan című, némileg módszertani céllal készített, és kömötszettekkel illusztrált munkájáról.

A rajziskolák tananyaga nem elégíthetett ki minden igényt. Röll Nep. János, osztrák katonaiskolában szerzett térképezési és tereprajzi ismereteinek birtokában, 1812-ben János főherceg ajánlólevelével, térképészeti és tereprajzi rajziskola megindítására kért, majd kapott is engedélyt Pest városától. Rajziskolája tananyagában a szabadkézi rajz is szerepel. A nem-

zeti rajziskolák mind jobban az ipariskolák jellegét öltik magukra. 1848-ra a réaliskolák s a katonaiskolák felállításával, a rajzoktatásnak új területei nyílnak meg. Glembay Károly rajztanító már 1840 körül ipariskolában tanított rajzot és építészetet, 1848-ban pedig tudjuk róla, hogy a Ludovica Akadémia rajztanítójává jelölik.

Az akkori Magyarország városai között *Kolozsvárott* a kollégiumnak és az ún. normális iskolának külön volt egy-egy rajziskolája. A kollégiumban Nagy Sámuel, a bécsi akadémia volt növendéke 1814-től 1845-ig tanította a rajzot. Módszerét és kollégiumi rajztanításának a helyzetét Kazinczy leírásából ismerve, következtethetünk az országos helyzetre: »Most kalligrafiában ad leckéket... Iskolájában néhány gipszöntvényen kívül semmit sem láthatni, és így ott semmi nincs, amin a tanuló gyakorolhatná látását. 1—2 ifjú kalligráfiai műstrákat készít az examenre.« [5]. A normális iskolában 1836-ig Neuheuser Gottfried rajztanár tanít, egyike a számos Neuheusereknek, akik Erdélyben generációkat tanítanak különböző helyeken rajzra.

Közös ősük az 1807-ben elhunyt id. Neuheuser Ferenc nagyszzebeni festő. Gottfried, testvére ifj. Neuheuser Ferencnek, aki Zsibón működött, akiről azt is tudjuk, hogy 1821—23 között több rajzoktatási vezérfonalat írt, valamint, hogy Barabás Miklósnak volt rövid ideig tanítója. Neuheuser Gottfriedet 1869-ig Simó Ferenc követte, aki jó festő és Székely Bertalan első rajzoktatója. — A nagyszzebeni gimnáziumban 1838-tól Ágotha János tanít, lelkes harcosa egy erdélyi múzeum megalapítása gondolatának.

A *debreceni* ref. kollégium rajzoktatóinak sorában Ságvári Pál, Kis Sámuel és Beregszászi Nagy Pál nevével találkozunk. — Ságvári nem volt festő, s művét »A Rajzolás Mesterségének kezdete« című füzetének ábráit is tanítványaival rajzoltatta, illetőleg vésette. Ebbe a munkába később Beregszászi is belekapcsolódott. — Kis Sámuel festőnek készült, de tanár lett belőle. Építészet-szakrajzi ismereteit, a debreceni nagytemplomot építő, Péchy Mihály tábornoktól még Nagyszzebenben sajátította el. Az akkori tananyagról tájékoztat írása, hogy neki a festőnek mint tanárnak tanítania kellett: »... az Építés Mestersége Tudományát, az Árnyékolás és Látás tudományával együtt a Mester embereknek szükséges Rajzolatokkal együtt a Katona Plánok Rajzolását; a szabad kézzel való rajzolásnak minden nemeit, kiváltképpen a virágok és emberi Tagok rajzolása módját.« [6] Nehéz feladatok ezek egy festőnek. Emellett erőfeszítést tesz, hogy a rajzról és festésről magyar nyelvű könyvet adhasson tanítványai kezébe. Halála (1819) után utóda Beregszászi Nagy Pál mérnök intenzív társadalmi munkát végzett Debrecen építkezései körében. 1819-ben az építésről, 1822 és 23-ban pedig 1—1 rajzoktatási, ábrás kiadványt szerkesztett.

A *nagyvárad*i nemzeti iskolában Veis János működött, majd Heldwein Károly nevével találkozunk 1830-ig. Az oktatás mellett az előbbi illusztráló, az utóbbi épülettervezői munkákkal is foglalkozott.

Szegeden a piarista szerzet tanáraihoz kapcsolódik a rajzoktatás. Feljegyzések szerint az első piarista rajztanárt 1799-ben harangzúgás és kürtészó üdvözléssel és főbírói hivatalba iktatással fogadták.

A pap-rajztanárok szakmai felkészültsége elég hiányos lehetett, mert építészeket (pl. Stiglicz O. L.) kellett meghívni szakmai segítségre. A piarista rajztanárok sorában 1851-ig Illyés Ágoston, Czeglédi István, Hanusz János; majd Stech Alajos. nevek-

kel találkozunk. A piarista iskola népes s ezért a tanítás tömegtanítás volt. Pap-tanár tanított Szolnokon is Zsohár Rajnárd személyében, aki egyúttal első mestere volt nagynevű festőnek, Ujházi Ferencnek.

Pozsony a diéták miatt és Bécshez való közelsége következtében is fejlett rajzoktatással rendelkezett. Itt már a XVIII. század utolsó éveiben tanított Schauff János városi rajzmester egészen 1809-ig. Ő nemcsak rajzoktató, hanem nyomdatulajdonos és könyvkereskedő is. 1806-ban német nyelvű saját maga által írt könyveket adott ki; többek között az építészeti alapfogalmairól, az építészeti díszítések helyes alkalmazásáról. — Az udvaronc magyar főurak helyett a Csehországból ideszakadt Schauff János volt a magyar művészeti akadémia felállításának első propagálója; 1804-ben kibocsátott felhívásával és szelész körü társadalmi munkájával, amit ennek megvalósítása érdekében végzett.

Az északi vidékek rajzoktatóiról és rajziskoláiról is jelentékeny adatokkal rendelkezünk.

Kassán még az előző században megalakult rajziskolát 1804-ig Schött Erazmus vezette, utána Bellaágh József tanított rajzot nemcsak a rajz, hanem a normális iskolában is. Rajztanári működésével egyidőben építészeti képesítést szerzett és így lett 1818-tól a város építészé. — Egerben Pirker alapított rajziskolát (1827), Lőcsén 1820-ban, Késmárkon a század első éveiben volt városi rajziskola, amelynek rendkívül tevékeny tanára a század végéig (1899) Siklósi Alajos. — Tréncsénben 1810-ben, Selmecbányán 1890 körül, az eperjesi kollégiumban és a város iskolájában, a losonci liceumban, és Nyitrán szintén vannak adataink rajziskolák működéséről.

Híres volt a század elején a győri nemzeti rajziskola, amelynek, többek után, Hieronimi Ottó festő volt a vezetője. Tanításával ugyan az ipari praktikumot kívánó polgárság kevéssé volt megelégedve. A művészi irányba történő nevelést veszélyesnek találták mert nincs »gyakorlati haszna«, s az ilyen munkák »az ifjúság lelkét erősen lebilincselik«. Nemcsak a győri, hanem általában más városok polgárai tudatában nem fért össze a rajz reális és humánus oldalának az iskolai oktatásban szükséges harmóniája. Értetően fűződik a győri iskola felvirágzása Hoffbauer János nevéhez, aki akadémiai tanulmányait tetézve politechnikumot végzett s ezt a szemléletet tükröztette tanításaiban is. Hoffbauer eredményeiért 1839-ben az ország első rajziskolájának, a pesti rajziskola vezetőjévé nevezték ki. A győri iskola hírét gyarapítja Fruchmann Antal, aki a vidéki iskolák között iskoláját elsővé fejlesztette, miközben városában és a Dunántúlon szerte építő tervező munkákat is szépszámmal végzett. A győri iskola tananyaga ipari szakrajz volt, módszere mint általában mindenütt, még tömegtanítás.

A győri rajztanárok praktikus szakrajztanításával szemben Sopronban feltehetően az esztétikai irányba fejlődő rajzoktatás folyt. Ezt bizonyítja az, hogy 1847-ben Ertl Antal kiállítást rendezett, amely tanítványai és dilettáns műkedvelők képkiallítása volt. Ez a vállalkozás egyedülálló abban az időben. Ugyanitt az 1799-től folyó rajztanítás nagy múltra tekint vissza. Az első rajztanító egy franciskánus barát, közben egy sor festő s végül 1847 táján Ertl Antal. Ő és elődei érdeme, hogy iskolai, társadalmi munkájukkal a műkedvelők egész sorát nevelték és ezáltal előmozdították a művészeti műveltség fejlesztésének ügyét.

Kőszegen az 1814 évig fellelhető elődök sorában az 1840-es évek táján Kugler János működött, akinek iskolájában, az 1841-ben épült Nem-

zeti Tanodában külön rajzterem építéséről vannak feljegyzéseink [7]. *Közép és Dél-Dunántúl* városai között Pécs, Gyöngyös, Keszthely, Székesfehérvár és még egy sor, amelyről tudjuk, hogy a század elején már rendelkeztek rajziskolával. Pápa pl. Herzt Dávid tanít és egyúttal tevékenyen festi egyházi képeit, közöttük a helyi benedekrendi templom mennyezeti freskóit.

A rajziskolákban folyó rajzoktatás összegezéseként az első évszázadra vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy a nagyon különböző előképzésű vagy képzettség nélküli rajzitanítók iskolai munkája általában az *ipari praktikum* céljainak felel meg a középfokon. Az alsófokú rajzoktatásról kevés az adatunk, de a század második felének anyagából visszakövetkeztetve valószínűbb ha volt is rajzi studium az teljesen a mechanikus módszerekkel dolgozott és javarészből a kalligrafia (szépirás) szolgáltatásban állott.

A rajzitanítók között középfokon műkedvelő rajzoktatókat, építészeket, és technikusokat, mérnököket és művészeket vegyesen találunk. Már ebből kifolyólag sem beszélhetünk egységes szellemű és tartalmú rajzoktatásról.

kifolyólag sem beszélhetünk egységes szellemű és tartalmú rajzoktatásról.

A fenti tény-anyaggal kapcsolatban azonban pár, a jövőbe vezető megállapítást tehetünk: *megindul az iskolai rajzitanítás differenciálása*. Az Ipartanoda, majd ebből a Műegyetem (1849), és a század közepén a katonai célokat szolgáló Ludovica Akadémia létesítésével ez intézmények jellegének megfelelően, *reál irányban* épül tovább a rajzoktatás. Humán oldalának fejlődése nehezebben halad. Egyenlőre a nemzeti rajzi műveltség jelentőségének a felismerése, s a magyar Akadémia felállításának sürgetése és ehhez az első tervek elkészítése történik. Nyilvánvaló, hogy ennek megvalósulása a rajzitanárképzés megoldását is jelentené.

Az iskolai rajzoktatás keretében bár szórványosan, mégis konkrét lépések történtek az *ifjúság művészi és műértői nevelésére* (Rauscher Budán 1830 körül; Ertl Antal soproni kiállítása 1847). E feladat megoldásának zömét azonban a magániskolák és a magánrajzórák kereteiben végezték, a művészi munkákban is jártas rajzitanítók és rajzitanárok.

Magániskolák. Magánrajzórák. A festők és az iskolai rajzoktatók közül egyesek magánrajziskolákat vezettek, amelyekben a művészet mesterségbeli ismereteire, esetleg egy-egy művészeti műfaj művelésére tanították növendékeiket. Működésük a közönség érdeklődésétől függött. — Érdemük, hogy élesztgették, ébren tartották a művészet és a rajzolás iránti érdeklődést, s egyengették a magyar tehetségek útjait. Módszer terén a *kisebb csoportokkal* való, s az *egyéni foglalkozás* felé vezető tanítási formát kezdeményezték az iskolai tömegtanítással szemben. Foglalkozásszerű tanításukban a természetutáni tanulmányok jutottak nagyobb mértékben szerephez. — Ilyen magániskolát tartott fenn többek között 1830 körül Rauschmann János Budán, 1843—49 között Veissenberg Ignác Pesten, Weixlgärtner Vince Budán. Ide sorolhatjuk, bár jóval magasabb oktatási szinten működött akadémiai előkészítőt: a Marastoni-féle rajziskolát (Pest 1846).

A magániskolákban természetesen magánrajzórák adása is folyt, éppen úgy, ahogy egyes művészek is vállaltak, tehetősebb családok gyerme-

keivel való otthoni vagy műterembeli, rajzos foglalkozást. — Tudjuk, hogy Skunder nevezetű festő 1803 körül Budán, Lippert János 1822-ben, Fiedler Antal 1815-ben, Boutibonne, Firnboch és Krüger nevű festők 1827 táján; Müller János a 40-es években foglalkozott rajzleckék adásával. Sok ismeretlen művészi tevékenységű rajzoktató mellett Avenarius kasseli származású rajz- és zenemester nevével, — aki a Haller és Bethlen grófi családok gyermekeinek rajzoktatója volt — többször találkozunk 1816 táján. — Karl Klette a nádor gyermekeinek, I. C. B. Plüttner a Zichy grófok családjánál adott magánórákat 1842 körül. A híres osztrák festő Waldmüller a Gyulay grófi család rajzoktatója volt 1811-ben. Jellemző, hogy a főúri családoknál kivétel nélkül idegen rajzoktatók tanítottak. A hazaiaknak semmi lehetőségük nem volt, hogy e jó összeköttetéseket és anyagi lehetőségeket biztosító munkát megkapják. Ugyanakkor olyan magyar tehetség mint Zichy Mihály, 1847-től kénytelen külföldre menni Katalin orosz nagyhercegnő mellé rajzmesternek.

A rajztanítók vagy festők között egyesek nevéhez későbbi nagy magyar művészek vagy éppen rajzpedagógusok felfedezése, segítése, és nevelése fűződik. Így tudjuk pl. hogy nagy festőművészeink közül: Brocky Károlynak Temesvárott (1813 után) Schütz János volt első rajztanítója, Bárábás Miklóst Nagyszébenben (1825 után) Neuheuser Ferenc, Kovács Mihályt Pesten 1833-ban Landau Lenárt, Székely Bertalant a nagy magyar festőt és rajzpedagógust a kolozsvári liceumban Simó Ferenc (1836 utáni években), Újházi Ferencet Szolnokon Zsohár Rajnárd paptanár (1840 körül), Vástagh Györgyöt Szegeden az 1850-es évek elején a német származású Gerstenberg tanította. Lotz Károlynak a győri Nagy Péter volt első tanítója, 1850 után innét került Marastonihoz, akinél Zichy Mihály is tanult ebben az időben. Szinyei Merse Pál első tanítója (1862 után) Mezei Lajos volt Nagyváradon. Folytathatnánk a sort, de a fentiekből is nyilvánvaló, hogy az igen szerény képesítésű ekkori rajztanítók és a bizonyítapogatózó módszerű rajziskolák a lehetőségeikhez mérten közvetve vagy közvetlenül elősegítették a magyar tehetségek kibontakozását. Köztudomású, hogy Munkácsy Mihálynak Szamosi Elek vándorfestő és rajztanár volt első mestere. — Irodalmi nagyjaink közül Kisfaludy Károlynak (1810-ben) a keszthelyi Budinszky Lajos, Jókai Mórnak a komáromi Orbán Gábor volt első rajztanítója. [8].

A rajzpedagógia és a művészi munka. A megemlített és a sok-sok ismeretlen rajzoktató közül általában kevés végzett szélesebb sikerű művészi munkát. Legtöbbjük tevékenysége, képzettségük hiánya folytán, a tanítás körül összpontosult. Kisebb csapatjuk iskolája körzetében provinciális sikereket ért el, esetleg egy-egy művével országos tárlatokon is szerepelt. Kivétel volt a század utolsó évtizedeiben Székely Bertalan és Lotz Károly, akik, mint a Mintarajztanoda és a Rajztanárképezde tanárai, intézivi pedagógiai munkájukkal párhuzamosan alkotóművészi irányban is kimágasló szintekre jutottak.

Fenti jelenségeknek az a magyarázata, hogy a rajztanár-művésznek meg kellett osztania idejét és képességeit. Ez a kettősség mai viszonyaink között is fennáll. A rajztanár nem szakadhat el a művészi alkotómunkától, nem lehet kizárólagosan »rajz-tanár«. Ebben az esetben lemondana arról, hogy mint tanár fejlődjön. Számára ugyanis az állandó művészi rajzoló

munka biztosítja azt a szemléleti és kifejezésbeli alapot, valamint frissességet, amely eredményes pedagógiai munkájának is bázisa. A modern rajzpedagógiában ez az elv igen jelentős: a módszertani, a rajztanári továbbképzés, a rajztanári munka értékelése szempontjából egyaránt. A múltban is a módszer elsőkélyesedésének az volt az oka, hogy a rajztanár elszakadt a fejlődést biztosító állandó egyéni rajzi (művészi) munkától.

Korszakunk rajzoktatói általában ilyen megfontolásokkal nem foglalkoztak. Iskolaügyünk nagyon szervezetlen, tanárképzés nem volt, az aktív rajzi gyakorlat hiányában a pedagógiai és módszerbeli tájékozottság sekélyes. Ennek az lett a következménye, hogy a rajztanítás példáit — s nem éppen a legjobbakat — külföldről importálták. A régi rajztanítóknak mégis nagy érdemük, hogy ösztönösen élesztgették vagy ébren tartották a tanítványok és a társadalom érdeklődését, a rajzi műveltség iránt, s végül megérlelték a légkört a homályosan bontakozó tervek megvalósítására. Közülük egyesek még a rajzoktatás tartalmi és módszerbeli kérdéseivel foglalkozó kiadványokat is megjelentettek. Munkásságuk az iskolák differenciálásához, a rajztanításnak az iskolákban való bevezetéséhez, a rajztanárképzés megoldásához, a tananyagi és módszerbeli kérdések fejlődéséhez közvetve hozzájárult.

Az iskolai rajzoktatás. — Jellemző, hogy az 1848-as forradalom előtt sohasem foglalkozott az országgyűlés a magyar iskolaüggyel. Az 1848-as pesti országgyűlés erről ugyan külön törvénycikket alkotott, azonban ennek, a szabadságharc elfojtása után, nem lehetett érvénye. Majdnem két évtizednek kellett eltelnie, amíg 1868-ban a XXXVIII. tc. alapján jelentős lépés történik: bevezetik a magyar nyelvű *6 osztályos Népiskolát*, megszervezik a Polgári iskolákat, a Tanítóképezdét, később rendezik a kö-zépsiskolák kérdéseit.

A *Népiskolában* a rajz is szerepelt azzal az indokolással, hogy ez a tárgy a szakiskolákra (általában az ipari-műszaki iskolákra) való előkészítést megkönnyíti. Ez a tendencia a fenntebb ismertetett rajziskolákban és a polgári iskolákban, sőt magasabb iskolákban is megvolt, s hatása napjainkban is érvényesül. A Népiskolai Tanterv célkitűzéseiben mégis súllyal esztétikai célokat tűz zászlójára, amikor a rajz tantárgyban »... az ízlés és nemzeti csinosodás kiművelésére szolgáló, majdnem egyedül képző eszköz«-t említi. [9]. E célkitűzésnek felel meg az is, hogy a rajz az iskolai tantárgyak között a Művészeti tárgyak sorában szerepel. — A népiskolai törvényben a rajz »... nincsen ugyan kötelező tantárgyul kijelölve... kívánatos azonban, hogy... ahol csak mód van benne mindenütt felvétel-sék«. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy alig volt mód a tárgy bevezetésére az általános nevelőhiány, méginkább a Népiskolákban valamelyes képzettséggel rendelkező rajztanítók hiánya miatt. Nyilván ez is egy oka annak, hogy a Népiskolák óratervében csak a 6 tanítóval rendelkező iskolákban szerepelt a rajz a III—VI. osztályokban heti 3—3 órában.

Milyen tananyagot tanítottak ebben a Népiskolában? Az első osztályokban a besz, és ért. gyak. keretében kézgyakorlatok szerepeltek, nyilván az írás előkészítéseként, majd »a legegyszerűbb tárgyak vastag papírból kivágott alakvázlatait körülrajzolgatás végett adjuk a gyermek kezébe, ... ez által gépiesen tanítjuk a gyermekek szemmértékét s kezők vonását«. Továbbiakban (III—IV. oszt.) egyeneseket, szögeket, három és többszögű,

valamely tárgy körvonalaira hasonlító ábrákat; majd egyenes vonalokból álló alakokat kellett úgy rajzolni, hogy »a tanító mindig maga rajzol elő és a tanítványok utána«.

A fentiekből kitűnik, hogy nem is a »kézügyesség«, hanem bizonyos motorikus gépies mozgások elsajátításából; s egy feltehetően gyenge tanítói rajzról való másolásból állott a rajz tanításának anyaga. Ez szinte átmenet nélkül a természet utáni rajzba csap át, s végül »... a távlatlan rajzoktatásánál, a rajz hálózatának felhasználása«-t ajánlja. — A felsőbb (V—VI.) osztályokban az egyenes és görbe vonalokból álló alakok rajza után növények, egyszerű szerszámok rajza következett, feltehetően táblai előrajz alapján. Majd méréses felvételek különféle terekről; végül »a népelet körében szokásos épület-terveket« kellett készíteni.

E tananyaggal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy ez legcsekélyebb mértékben sem számol a gyermek életkori sajátosságaival (épülettervek V—VI. osztályban). Nagyon távol áll a tárgy eszmei céljának megsejtésétől is (mechanikus készségeket fejleszt), kikapcsolja a tanulók öntevékenységet (csak táblai rajz után dolgoztat), s a természet utáni rajzot úgy értelmezi, hogy a tanító rajza is »természet«. Ebben a tananyagban az esztétikai elem legcsekélyebb alkotóját sem találjuk, és szellemében a régi iskola és iparos mesterek szoktató módszere uralkodik. Ezt hüzza alá a tantervben előírt Mértani rajzzal való kapcsolata. Landau Alajos: A Rajzolásról általában c. cikkében a rajz ipari fontosságáról így ír: »... első feladat a kéz szoktatása, az akarat és eszme követésére s ha ez az elemi Népiskolákban eléretik, a rajzolás a tanulók által megkedveltetik, a többi az-az a fokozatos haladás ösztönszerűleg jelentkezik a gyermekben, miután a gyermek az első nehézségeket, már legyőzte s ezáltal nemcsak technikai ügyességet sajátított el, hanem értelmet és érzéket is nyert a szép idomok iránt« [10]. A cikkíró a szegedi Reáltanoda tanára volt, a korabeliek között egyik legjobban képzett rajztanár. Külföldi akadémiai és az egykorú külföldi rajzpedagógiai tanulmányokon nőtt fel, másokhoz hasonlóan. Éppen ezért érdemes tanulmányozni a külföldről importált irányokat (rendszereket), amelyeknek meglehetősen kevert elemeiből ötvöződött a 70-es évekig a magyar rajzoktatás.

Korabeli rajztanítási rendszerek. Ez időt megelőzően Pestalozzi előtt a rajztanítás másoltatásból állott. Pestalozzi »teremtő erőt« kívánt, »természet utáni rajzolást« ahol »matematikai figurákon gyakoroltatik a szem«. Rendszerét mások váltották fel ilyenek: 1. a természet utáni rendszer, amely 1820—1830-as évek táján a valódi természeti, plasztikus alakokról rajzoltató Schmidt Péter (Berlin) és a gipszmodellek felhasználását bevezető Dupuis-fivérek (Párizs) módszere. Ők ott kezdték, ahol mások végeztek: a távlati rajzolás. 2. Az előlapokról való rajzolás rendszere a külföldi akadémiák bevezető módszere volt (német eredetű). 3. A Dictando rajzolás rendszerénél nincs semmi minta, a tanulók a tanár utasítása alapján rajzolnak, pl. így: »rajzold egy vízszintes vonalat, oszd fel három részre... stb.« (A Bécs-Üjhelyi-i Schubert és a kasseli Plintzer módszere). — 4. »A' tempo«-rajzolás lényege, hogy a tanító táblarajza után, vele egy időben dolgoznak a tanulók. — 5. Feltaláltató módszer tulajdonképpen Pestalozzi módszerének felújítása. 6. A mértani rajz módszere és végül 7. A ponthálózatos (stigmográfiai) módszer, amelynél a rajzlap pont-háló beosztású, s a tanuló elé tett minták ugyanilyenek. A minta jellemző pontjait a rajzlapon kijelölik és a megfelelőket egyenessel összekötik. Ez a játékká vált rajz-módszer Hillard (Bécs) és Schoop nevéhez fűződik. Hozzá hasonló a vonal-háló módszer, amely sematikus alakzatok és geometriai díszek alakítására volt alkalmas.

A nagy úrt, ami a magyar iskolaügy elhanyagolásának következménye, a minisztérium az akkor fejlettebb iskolaüggyel rendelkező országok eredményeinek felhasználásával igyekezett kitölteni. Szinte minden népiskolai tantárggyal kapcsolatban külföldi tanulmányutakat segélyezett és szervezett. Így kerültek hozzánk külföldi módszerek, amelyek irodalmi publikációkon és ismertetések útján befolyást gyakoroltak rajzoktatásunkra.

Dölle Ödön a kassai férfi Tanítóképezde igazgatója würtzburgi tanulmányútról egész sor javaslatot hoz magával »A népiskolai rajztanításnak alapelvei« [11] majd a »Népiskolai rajzolás fajtái« [12] c. tanulmányában 1., a szabadkézi rajzolás bevezetéseként, az ún. »ütemezési rajzolás«-t ajánlja amelynek az a célja, hogy »az ütemezés által fogékonyra tesszük a gyermekek szemét (!) és kezét a tulajdonképeni rajzolásra«. Lényege, hogy vezényszavakkal kísérve a tanár a táblán, a tanuló a rajzlapján egyidejűleg rajzol. Az ütemezési rajzolás az őse, nálunk még az 1940-es évekig is gyakorlatban volt »vonalvezetési gyakorlatok«-nak, amely lendületfejlesztő jellegével abban az időben a kalligrfiát (szépírást) is támogatta. — 2. A szabadkézi rajz alaktani gyakorlatai mértani idomok és alakzatok legyenek. — 3. A természet utáni rajzolás is »... egyes mértani tesztek rajzvázlatainak készítésére szorítkozzék«. A másolást pl. az egész tanulmányi idő alatt ajánlja. — Sajátos, hogy a természet utáni rajzólástól elválasztja a távlati rajzólást. — Módszer tekintetében a szemléletesség elvét a rajztanítók táblai rajzában véli érvényesíteni. Az »igazítást« (a mai korrektúra) csak szóban ajánlja, végül a palavessző és tábla használatával, annak jelentőségét túlbecsülve foglalkozik.

Ezek a mechanikus és geometriai ízű elemek és módszerek nyilván nem voltak alkalmasak a népiskolai tanulók rajzi szemléletének és kifejező képességének, még kevésbé ízlésének kifejlesztésére, mégis évtizedeken át, a felsőbb vezetés által támogatva, tartották magukat. 1874-ben pl. a Minisztérium Utasítást ad ki, amelyben előírja, hogy a rajzórán mindenki ugyanazt a mintát rajzolja, s a tanítónak a mintát a táblára kell rajzolni. Ugyanitt: »... a tanítók szabadságában áll, az alsóbb osztályokban akár pontozatos (stigmográfiai) rajztáblákat, akár pedig rajzfüzeteket használni...«. A szövegből az is kitűnik, hogy voltak haladó rajzpedagógusok, akik küzdöttek e módszer ellen, amelyek a hivatalos irányításokban is szerepeltek.

Pl. Ez az Utasítás ajánlja a rajzolás első fokozatára a) a rajzlap pontrendszerébe való rajzólást, b) a részarányos minta egy oldalának megadása után, a másik oldal rajzolását pontrendszerben, c) szabad rajzok »átvitelét« pontrendszeres hálózatba, d) egy kötött (nyilván pontrendszerben már megrajzolt) alak másolatát háló nélkül. — Második fokozat a felső osztályokban az, hogy a hálót maguk készítik; ez után az »előmondás« (Dictatzeichnen) utáni rajzolás következik. Végül a táblai rajzok másolását ajánlja, és kísérletképpen említi, hogy »egyes esetekben a tehetséges tanulóknál mintát alkalmazhatnak«.

Ugyanakkor használatra engedélyez és javasol a Minisztérium pontrendszeres falitáblákat. Az akkori rajztanítók képességeire jellemző megjegyzéssel »... azok is megvalósíthatják a tervet, akik a rajzoktatásban nem éppen gyakorlottak«.

Mint többek között pl. Felméri Mózes székelykeresztúri rajztanító által tervezett gyűjteményt, amely 10 pontrendszeres és 10 szabadkézi lapmintát tartalmaz.

A rajztárgy célját ilyen mélyre süllyesztett tananyagi és módszerbeli elhajlások mellett ki kell emelnünk a haladó elemeket. Így a Dölle tanulmányból ma is helytálló, hogy »az ember szellemi fejlődése, a fogalomalkotás, az érzéki világ tárgyainak ismeretén alapszik... szemléletekből alkot az értelem képzeteket és fogalmakat.« — Felveti az életkori sajátosságok, a rajztananyag fokozatos felépítésének elvét, bár ezekre vonatkozólag nem tesz konkrét javaslatot. Foglalkozik a korrekció módjával és elítéli a tanulók rajzába való belerajzolást. Felemlíti az Emlékezeti, majd az ún. Önalkotta rajzolás lehetőségét [13], amelyek a mai magyar rajzoktatás anyagában is szerepelnek az Emlékezeti rajz és a Tematikus rajz jelölés alatt. E haladó elemek azonban nem tudtak kifejlődni egész népiskolai rajzoktatásunkat megfekvő száraz, mechanikus és mértani ízű tendenciák miatt és mert nem volt megfelelő szakember a rajz tanítására. A rajzot tanítók többsége maga sem tudott rajzolni. Ennek a ténynek kényszerre következtében adta ki a minisztérium a fent említett (1871) Utasítást. A tanítók és tanulók egyaránt nem szerették a rajzórákat, a rajz elvesztette a Népiskolában művelő lehetőségét. A szakemberhiány összefüggött a tárgy eszmei alapjainak tisztázatlanságával.

Haladó pedagógusok szót emeltek a rajzoktatásban szükséges irányváltás érdekében. »A Népiskola nem szak, hanem elemi humán iskola« ahol »... az ember összes képességei közül egyet sem szabad elhanyagolnunk.« [14]. A rajztantárgy eszmei alapja körüli viták különösen a 75—80-as években hevesek. A régi tartalom és módszer hívei: mechanikus-mértani alapon álltak, s a rajz létalapját praktikumban határozták meg. Harcosai általában a reál szakoktatás emberei, fegyverük a körző és a vonalzó. A haladó szelleműek a »szépészeti« irányt sürgetik. Szerintük »... csak a természet utáni rajzolás felel meg a rajzolás fogalmának.« Terveik megoldásának alapfeltétele megfelelő rajztanítók képzése. Ezek tábora a művészrajztanárok közé tömörül.

Mivel a viták a rajz legalapvetőbb kérdéseivel foglalkoztak, szükség szerint érintették a polgáriiskolákat, a tanítóképzőt, valamint a középiskolai rajzoktatást is. Éppen ezért ezekkel ilyen vonatkozásban is kell foglalkoznunk.

A **polgári iskolák** rajz tanterve ugyancsak 1868-ban jelent meg és pedig külön a fiúk, külön a lányok részére. A fiúk számára a rajz kötelező tárgy s »Művészeti tárgyak« sorában első helyen áll, a lányoknál a Női kézimunka előzi meg. A fiúpolgáriban az első osztályban 4, a többi osztályokban 3—3 óra, a leánypolgáriban az első és második osztályban 3—3 óra, a harmadik-negyedik osztályban 2—2 óra rajz. A mértani rajzot a szabadkézi rajzzal együtt tanították.

Mindkét iskolában a rajztanítás a vonalrajz elemeivel, a mértani alaktannal indult, a fiúknál a mértani kapcsolat végig jellemző marad s ez kifejeződik a II. osztálytól a rajz tananyagában előírt mértani rajzi anyagban. Az V.—VI. osztályban épület, géprészek vetületi rajzait tanítják. — A szabadkézi rajz az V. osztályban a távlatig jut el; vonalas megoldásokkal; a VI. osztályban pedig az előző évek tananyagának folytatásával és ismétlésével foglalkoznak. — A lányoknál nincs mértani rajz és a geometriai ízű alaktan anyagból elindulva »megkísértendő a tárgyak természet utáni rajzoltatása is«. A II. osztályban növények és termések, a III.-ban díszítmények, emberi ruházatok természet utáni rajza a tananyag; a IV.-ben pedig főleg a »távlat vonalait« kell megtanítani.

Ez a tanterv nem felelt meg a társadalom követelményeinek. Az országban, főként a fővárosban óriási építkezések kezdődnek. A nagyrendűletű iparosodás az iskola elé új feladatokat tűz. Az iskolából az iparba lépő, vagy a műszaki vonalon továbbtanuló tanulóknak az ipar szempontjából koncentráltabb rajz ismereteket kellett adni.

Budát és Pestet egyesítik (1872) s a középületek egész sora nő ki a földből: Kéleti pályaudvar (1884), Margit-híd (1872), Szent István Bazilika (1871) Mátyás templom újjáépítése (1863), a Nagykörút és a mai Hősök terére szaladó, akkori Sugárút (1872), modern gyárak, a gáz és vízvezeték hálózat stb. Akkor nyert Pest nagyvárosi képet. Az építés különféle stílusok elemeit eleveníti fel.

Az új 1877-es polgári iskolai tantervben, a Mértani rajzot kivonják a szabadkézi rajz anyagából, a fiú polgári iskolákban a mennyiségtani tárgyak sorába helyezik el mértan és mértani rajz címen.

Az első és második osztályokban csak mértani rajzot tanítanak. A szabadkézi rajz tananyagában (III. osztály) görög ékítmények, IV. osztályban a középkori és keleti stílus ékítményes rajza ún. »főszminták'-ról (gipsz) majd az V. osztályban emberi fej, gipszről, a VI.-ban építészeti alakok és tereprajzi gyakorlatok szerepelnek. Az önálló mértan és mértani rajz I.—VI.-osztályban összesen 16 órában széleskörű ismeretek megtanítását tűzte ki, és a *скалатаноді* (I. osztály) az építészeti, gépészeti, vízvezeték, alakcsővezési és öntözési alapismereteket (VI. osztály) jut el.

A rajztanítás anyagának kettéosztásával a tárgy súlypontja a praktikum, ezáltal helyesebben a reális oldal felé tolódott. A mozgást a társadalmi körülmények indokolták, de veszélyeztették a *reál- és humánképzés egyensúlyát*. A tanterv maximalizmusa is kitűnt. Az 1879-es, új tanterv igyekszik a hibákat kiküszöbölni azzal, hogy a művészeti tárgyak sorában, a fiú iskolában, a szabadkézi rajzot a mértani rajzzal ismét egyesíti, kikötés azonban, hogy a mértani rajzot alkalmazni kell az iparra és az építészetre. A mintázás, bevezetésével új elemmel gazdagodott a tananyag. Sajátosan kidomborítja a szakirányú tendenciát az a megjegyzés, hogy kívánatosnak tartják az iskolán belől ipari tanműhelyek felállítását: ez az ipari tanulóiskolák kezdeményét rejti magában. — A leányiskolákban csak 4 osztályban van rajztanítás és ha a tananyagban nem is, de a célkitűzésben szerepel a rajz ismereteknek »a műveltség szempontjából szükséges elsajátítása«.

Osszegezve: A polgári iskola igen igényes tantervvel rendelkezett. Ez érthető is, hiszen az akkori rendelkezések szerint a végzett tanuló szakiskolákban, többek között az országos Mintarajztanodában is folytathatta tanulmányait. Tervének készítői azonban geometriai beállítottságú szakemberek voltak, s nem rajztanárok. Az 1871-ben megalakult Mintarajztanoda és Rajztanárképezde, a század utolsó negyedében, már képzett rajztanárokat bocsát ki, akik a művészeti tárgy tantervi célkitűzéseit (kézügyességre, tisztaságra és rendszeretetre nevelés) szűknek, tananyagát és módszerét túl geometriainak tartották. Az ellentétekből kifolyólag, a század végén, nagy harc indul a rajzoktatás általános reformja érdekében a polgári iskolák vonalán is. Cikkek egész sora ostromozza a másoltató módszereket, a stigmografikus rajzolás és a népiskolai rajzoktatást »gyermekkínzó és időrabló« módszernek bélyegzi, [15], ami távolról sem segíti a tárgy célját. A haladók programot is adnak célkitűzéseikről: »A rajzolás terén szükséges ésszerű gondolkodóképesség kiművelése... a formák

törvényszerűségének megtanulása s így az okosan vezérelt szem megfigyelő és ítélőképességének a kiművelése.« Módszerük a természet utáni rajzolás [16].

A vitákban, a rajztanárok és a geometriai alapelvű szakemberek mellett, a dilettáns rajzoktatók is résztvettek. Mivel a rajzolás elvi alapjai körül is folyt vita, ez nyilván minden iskolafajta rajzoktatását érintette. Ezért a népiskola rajzoktatási nehézségek folytán a Tanítóképezdek rajzoktatása vizsgálat alá került.

A *tanítóképezde* a népiskola tanítóit képezte, ezért a népiskolai rajzoktatás megfelelő rajzi képzettségű tanítóinak képzése is feladatai közé tartozott. Három éves volt, s tárgyai között, a művészeti tárgyak sorában a rajzolás heti 9 órában szerepelt.

Az I. osztály anyaga szabadkézi rajzi alaktant és mértani rajzot tartalmazott; ehhez járult a szépírás. A II. osztályban növények, állatok, emberek és díszítmények rajza szerepelt. épületrajzok készítésével. Módszertani ismeretek. A III. osztályban a távlat és az árnyékolás a tananyag. Épületrajz, gép- és helyszínrajz.

Az 1868-as tanterv tartalma alig domborította ki, a tanítóképezde feladatát, hogy a népiskola számára kell tanítókat képeznie. Újabb tantervet 1877-ben adtak ki, amelyben a rajzolás teljesen elveszti szaktárgyi célját, Szerepe, hogy »könnyedséget és szabatoságot ad« a népiskolai tárgyak (földrajz, mértan, besz. és ért. gyakorlatok, természetrajz, kézimunka stb.) tanításához szükséges *táblai rajzok* készítéséhez, s másodsorban ahhoz, hogy a növendék az iskolában rajzot tudjon tanítani. Tananyaga nem is ezt fejezi ki. — A rajzoktatás ilyen practicista felfogása forrása lett a tanítóképezdek rajztanítása sekélyesedésének. A növendékek nem kapták meg a megfelelő szaktárgyi alapot, ezért sem rajzot, sem más tárgyat rajzosan nem tudtak tanítani. A hibák okát a tanítási idő rövidségében keresték.

1881-ben a négyosztályú tanító- és tanítónőképezdét állították fel, amelynek első osztályában a tananyagot a Népiskola ponthálózatos rajzolás módszereinek, a többi osztályban a Népiskola felső osztályai rajzi módszereinek megismerése alkotta, szinte mellékesen szerepelt a rajzi alapvetés. Elhanyagolásának következménye a népiskolai rajztanítás gyengéssége. A minisztériumon belül működő Köznevelési Tanács felülvizsgálata (1890) ilyen megállapításokat tett a Népiskola rajzoktatásával kapcsolatban: »Nem érdemes arra, hogy rajzoktatásnak nevezzék... dominál a stigmográfia leggépiesebb, elítélendő módja.« S ezen nem is csodálkozhatunk, mert még a fővárosban is a hatóság által elfogadott stigmografikus módszert alkalmazták. Jellemző a vizsgálati záradék, amely ezek után azt fejezi ki: mivel még külföldön (Franciaországban, Németországban, Ausztriában és Amerikában) kísérletek folynak, »a bizottság ezúttal még nem látja elérkezettnek az idejét annak, hogy a rajzoktatás reformjára határozati javaslatot tegyen« [17]. A vizsgálat a tanítóképző rajzoktatásával kapcsolatban helytelenítette a ponthálózatos módszert és órászám emelésével vélte kiküszöbölni a nehézségeket, az esetleges reform-alkalmával. Egyúttal egy sor, javarészt külföldi rajz-mintát ajánl az iskoláknak: Nyilvánvaló, hogy az akkori minisztériumban a külföldről való függés szelleme uralkodott, s nem volt szakemberé, aki a hibák forrását világosan lássa.

Ezért odázta el a minisztérium a század fordulóra megérett általános rajz-
oktatási reformot.

Középiszkolák. Rajzoktatásunknak a század végére sűrűsödő kérdései a középiskolai rajzoktatást is érintették. Míg a Népiskola, a Tanítóképezde és a Polgári iskola, a második félszázad új létesítményei, a középiskola régi intézmény. Rajztanítása — mint látjuk — a régi gimnáziumokkal, kollégiumokkal és liceumokkal kapcsolatos Rajziskolák révén, némi hagyománnyal rendelkezett. E hagyományanyag azonban eszme, tartalom és módszer tekintetében nem volt alkalmas, hogy az újabb középiskolai rajzoktatás alapjait képezze. 1873-ban a Középtanodai oktatás a gimnáziumokra és az ún. reáltanodákra (mai reálgimnázium) különül. Mindkettő 8 osztállyal működik. A gimnázium első 4 osztályában rajzot a szépírással együtt tanították, a reáltanodában szabadkézi és mértani rajz szerepelt, ott heti 10, itt heti 25 óra keretében. A középiskolai rajztanítás eszmei, tartalmi és módszerei kérdései a reáliskolában jellemzőek. A mértani rajz kedetében tanították a mértant, szerkesztéstant, vetülettant, továbbá az árnyékszerkesztés, távlatlan és a műipari tárgyak ábrázolásának ismereteit. Fontos követelmény volt a szerkesztésben való jártasság. — A szabadkézi rajznak »... a gyakorlati alkalmazás igényéhez mért ügyesség és izlés nemesítése« a célja.

Tananyagában: a könnyebb díszítményi rajz, fejrész kontúrszerűen, felsőbb osztályokban árnyalás irónnal, tussal, fehérkrétával és a vízfesték-technika szerepelt.

A tanterv készítője azzal zárja az ismertetést, hogy: »A tanulók különböző tehetsége és szorgalma a tüzetes megállapítást sem szükségessé, sem kívánatossá nem teszi.« [18]. E megjegyzés sejteti a tananyag rendezettségének fokát. Külföldi hatások itt is érvényesülnek: Dupuis, Schmidt és Fräschell módszerei útján.

Schmidt ezen a fokon pl. a mértani alaktannak a tárgyakon való alkalmazását, a négyzetnek, majd a körnek szerepét emeli ki a geometriai testekre egyszerűsített tárgyak rajzolásában. — Fräschell Hugó (Berlin) Dupuis testmintáit lapmintáról rajzoltatja. Először körző-vonalzóval dolgoztat, csak utána szabadkézzel. A gipszről való rajzolást már természetután valónak veszi.

E befolyások következménye pl., hogy a reáliskola szabadkézi rajztanítását a mértani rajz vezeti be. A Dupuis-féle sodrony- és testminták ebben az időben kerülnek a gimnáziumok és reáliskolák rajzszertáraiba, azokkal a gipszekkel együtt, amelyeket ma — párat kivéve — lomtárainkban őrzünk.

E tananyag és módszerbeli tájékozatlanság közepette voltak helyes törekvések; így a tananyag módszeres felépítését, a »közvetlen észlelésen és tapasztaláson alapuló« rajzoltatást, a műértő- és művésznevelés megkülönböztetését, végül az iskolában történő művészet iránti érdeklődés keltés szükségességét illetően [19].

Sajátságos azonban, hogy amikor a XIX. század végén külföldön egymásután bontakoztak ki a magyar művészisikerek, a művészet művelő elemeinek rajztanításunk anyagába való beépítésén alig fáradoztak. Ez az irányzat külföldön is csak későn jelentkezett. Jules Ferry francia közoktatásügyi miniszter szavaiban (1889): »... a művészet a civilizáció egyik legfontosabb tényezője, az irodalom, mint a művészet egy oldala már

megfelelő helyet kapott az iskolában. De talán a művészet (rajz) és a zene még közvetlenebb, mert ezek közvetlenül az érzékekhez szólnak«. Véleménye szerint a »szépészeti képzésben a szemnek esztétikai képzése teendő az első helyre, a szép művek folytonos szemlélete által« [20]. A gondolat folytatása sajnos csak egy oldalról mutatja be a konkrét megoldást: műalkotásokkal kívánja felékesíteni az iskolákat. E nyilván fogyatékos megoldás nyomait a mi rajzoktatásunkban is megtaláljuk. A mai művészet-szemléleti anyag csak XX. századi rajztanításunkban válik gazdagító elemmé.

Középiskolai tanárok kezdeményezésére 1875-ben megvalósul az első Országos Rajzkiállítás, amely keresztmetszetben szemlélteti korabeli rajzoktatásunk eredményeit. A kiállításon 64 gimnázium, 24 reáltanoda, 1—1 polgári és tanítóképezde vett részt.

Nyomában rengeteg gondolat és javaslat született, azon az ankéten, amelyet a kiállítással egyidejűleg szerveztek. Országosan követelték az általános rajzoktatási reformot (s ezen belül az eszmei, tartalmi, módszéri és felszerelési kérdések megvitatását, s mindezeknek a különféle típusú iskolákra vonatkozó programjait). A reform csak jóval később született meg, s szálai már a mi századunkba vezetnek.

Mint a század rajztanításának egész vonala, a kiállítás még jobban nyilvánvalóvá tette a rajztanárképzés döntő fontosságát. Ez 1871-ig megoldatlan volt. Az iskolatörvények csak az iskolai órakeretet biztosították, de nem biztosították a tanítás személyi feltételeit, amivel a tartalmi és módszerbeli kérdések is megoldhatók lettek volna. A tanárképzés központi jelentősége miatt kell foglalkoznunk ezzel a kérdéssel is.

A rajztanárképzés. Említettük, hogy a század első két évtizedében a rajziskolákat jelentős részben külföldi akadémiait járt rajzolóok és művészek vezették. Erdemük a művészeti érdeklődés fenntartása, a fiatal nemzedék tehetségeinek felkutatása, az iskolai, és magánrajzoktatás elindítása. A tehetségekutatás nemzeti jelentősége és megvalósításának vágya csendül ki Virág Benedeknek Kazinczyhoz 1803-ban írt leveléből: »Jó volna kikémlelni, melyik gyermekben van jele a nagy észnek, vagy a Rajzolatra, muzsikára kész indulat: Festőre, Muzsikus Compositorra . . .«, majd aggódva azt is kérdi tőle: »A debreceni Collégiumban taníttatik-e a rajzolás mesterisége . . ., mert mindezekre nagy szükségünk vagyon.« Virág Benedek idézett sorai kifejezik nemzeti művelődésünk fellendítésének általános óháját, amelynek a rajzoktatók között is sokan adtak hangot.

Tudomásunkkal először Schauff pozsonyi rajzmester 1804-ben tett közzé felhívást és elkészített tervet a magyar művészeti élet intézményének életre hívására. Elképzeléseit a Zeitschrift von und für Ungarn c. folyóiratban vitte a nyilvánosság elé. Benne múzeumok felállításával véli a figyelmet a művészet és a hazai tehetségek, majd a felállítandó magyar képzőművészeti akadémia felé irányítani.

Schauff felhívása és terve más magyar sérelmek seregéhez hasonlóan feledésbe merült. Hess János Bécsben működő magyar művész 1820-ban újra felvetette, s elgondolásában a magyar akadémiait a külföldiek mintájára tervezte. Jóhiszeműen számít az állam, a magyar főurak anyagi támogatására, és a polgárok alapítványaira. — Még a tananyagra is kiterjedt a figyelme. Csalódnia kellett.

Tervezetében, a három évfolyamos akadémiai tanulmány keretében. kezdetben lapminták után tanulták az emberi test elemeit és az árnyékolást; a második évfolyamon antik gipszokról rajzolt másolások, a harmadik évfolyamban a természet utáni alaktanumányok alkották volna a tananyagot, különös tekintettel az arc- és történeti kép festésére.

Hess a három éven túli képzésre is kidolgozta tervét, amely szintén csak terv maradt, Ferenczi Istvánéhoz hasonlóan, amelyet 1826-ban terjesztett a pozsonyi diéta elé.

1831-ben Joó János, az egri rajziskola tanára, a Magyar Tudós Társaság alapításával párhuzamosan, Művészeti Társaság létesítését ilyen céllal ajánlja Széchenyi Istvánnak: »... a Művészet minden ágait nemzeti nyelven kifejezni... és azoknak főbb részeit a nyilvános iskolákban tanítani, egyszersmind' a' hazában főbb helyeken fennálló Rajzoló iskolákra ügyelni, amelyeknek fogyatosításáról és idővel többeknek felállításáról gondoskodni, melyek ugyan mind eddig a' legnyomorultabb állapotban vannak...«. Joó Pestre tervezett akadémiajának magyar oktatási nyelvet kívánt [21]. Széchenyi válaszában átértékelte a terv súlyát, de sok országos gondja miatt megvalósítására nem vállalkozhatott.

Ezek a tervek igen jelentős elemeket tartalmaztak. Kidomborítják, hogy a művészet és az iskolai rajzitanítás színvonalának emelése nemzeti művelődésünk szükséglete, melynek döntő lépése a rajzi, művészeti felső iskola létesítése. Ehhez kapcsolódik a tehetségek felkutatásának, a meglevő és létesítendő rajziskolák szakfelügyeletének megoldása. Ezekben vetődik fel, ha egyelőre még csak a felsőfokú oktatással kapcsolatban is, a természet utáni rajzolás gondolata. Végül az a napjainkig vezető szempont, hogy az iskolákban a képzőművészeti-esztétikai nevelésnek is helyet kell biztosítani.

Ezeket az elemeket támogatta Henslmann terve 1841-ben, amely a külföldi akadémiaák dogmatizmusa ellen emelt szót.

A megoldás elmaradását használta fel Marastoni Jakab olasz festő, aki erős társadalmi támogatással 1846-ban magániskolát nyitott, és ebben egyénibb foglalkoztatást vezetett be az eddigi általános tömegtanítással szemben. Tananyagában diszítő rajzot, vízfestést, másoló és természet utáni olajfestést tanított.

Marastoni maga korrigált és igen sokat tett a magyar tanítványok első lépéseinek támogatásában, akár az iskolák katedrái, akár a külföldi akadémiaák felé irányultak azok.

Ebben az időben szaporodtak a művészeti munkát támogató és népszerűsítő intézmények Pesten.

Így 1861-ben megalakult a Képzőművészeti Társulat, amely a németbarát Pesti Műegylettől lassan átvette a műpártolók szerepét, és a művészi munkával is foglalkozó tanárok érvényesülését, közvetve a rajzoktatás munkáját is elősegítette.

Végre 1871-ben megalakult a M. Kir. Orsz. Mintarajztanoda és Rajzitanárképezde.

Első évében 3 tanárral és 33 hallgatóval. A rajzitanár-jelöltek eleinte két tárgyat a Tudományegyetem is hallgattak. Első helye a Rombach utcában volt, s csak 5 év múlva költözött mai Sugárúti épületébe. — 1881-ben kiválik belőle az iparművészeti tagozat, s ugyanakkor megalakul a mai Iparművészeti Főiskola előde, a M. Kir. Iparművészeti Iskola.

Mivel az itt képzett rajztanárok természetszerűen elsősorban a középfokú iskolákban helyezkedtek el, a Polgári- és Népiskolai rajzoktatás személyi feltételei így még évtizedekig megoldatlanok maradtak.

A rajztanárképző századunk végén növekvő befolyást gyakorolt rajzoktatásunk irányára, a Magyar Rajztanárok Országos Egyesületével együtt, amely 1897-ben alakult meg a rajztanítás színvonala emelésének, a rajztanárság egységes pedagógiai álláspontjának, testületi szellemének kialakítása célkitűzésével.

* * *

A XIX. század-i magyar rajztanítás történetén végigtekintve, pár alapvető, ill. jelenünkben is érvényes megállapítást tehetünk:

A század rajzoktatását a *reális oldalra való eltolódás* jellemezte, amely különösen az alsó oktatási fokon mechanikus elhajlásokat is eredményezett. Ezek a *mechanikus módszerek* igen sokat ártottak tárgyunk értéklésének.

A század végére kezd kibontakozni a rajz tantárgy azon sajátossága, hogy *reális és humánus elemeket egyaránt tartalmaz*. Ma már tudjuk, hogy *a reális és humánus elemek harmóniája biztosíthatja csak a rajz tantárgy általános művelő jellegét*.

Megérik az a felismerés, hogy *a rajz mint tevékenység magasrendű érzéki és értelmi folyamat, lehetőség a látható valóság megismerésére és kifejezésére. Tehát nem közügyesség!*

A fentiekből kifolyólag *módszereknek, a szemlélet és a természet utáni tanulmány a biztos alapja*, amelyből exakt rajzi ismereteket is le kell vezetni az általánosítás és a rajzi tudás alkalmazása érdekében.

Eredményes rajzoktatást csak szakképzett rajztanárokkal lehet megvalósítani, s az iskolai munkának legszilárdabb alapja az állandó rajzi (művészi) tevékenység, amelyet mint módszertani kutatómunkát összhangba kell hoznia a rajztanítás tartalmi és módszertani kérdéseivel.

JEGYZETEK

- [1] Rajzoktatás c. folyóirat. 1941. XLIV. évf. 7. sz. 58. o.
- [2] Művészet. VIII. évf. 335. o.
- [3] Lyka Károly: Magyar Művészet 1800–1850. 12. o.
- [4] E fejezet adatanyagának forrása általában Lyka Károly: Magyar Művészet 1800–1850. c. mű, amelyben gazdag anyag található a rajztanítók művészi tevékenységével kapcsolatosan is. (Szerző.)
- [5] Kazinczy Levelei.
- [6] Tudományos gyűjtemény.
- [7] Pesti Hírlap. 1841. 740. old.
- [8] Lyka Károly: Magyar Művészet 1800–1850 c. mű kb. helyein.
- [9] Néptanítók Lapja. 1869. okt. 7. sz.
- [10] N. L. 1870. júl. 17. sz.
- [11] N. L. 1871. április 27. sz.
- [12] N. L. 1871. nov. 9. sz.
- [13] Dölle Ödön: Népiskolai rajtanítás alapelvei. N. L. 1871. ápr. 27.
- [14] Kozma Ferenc: Vezérelvek az elemi rajztanításban. N. L. 1875. IX. 19.
- [15] Mosdós Imre: Rajzoktatásunk c. vezércikk. N. L. 1897. XXX. évf. 3. sz.
- [16] Lányi Ernő: Rajzoktatásunk. – 1897. 5. sz.

- [17] Orsz. Közoktatási Tanács jelentése a Rajzoktatásról. — N. L. 1890. júl. 5.
 [18] 1873 évi Reáliskolai Rajzterv.
 [19] Középiskolai rajztanárok ankétjának jegyzőkönyve. — Középiskolai Tanárok Közlönye. 1873. VI. 8. füz. 395—406.
 [20] »Iskola és művészet« vezércikkből. N. L. 1889. szept. 17.
 [21] Művészet c. folyóirat. III. évf. 103. o.
 A szövegben hivatkozott Tantervek és Utasítások, mint forrásanyagok a mindenkor jelzett évszámaik alapján találhatóak fel. —

100 ЛЕТ В ВЕНГЕРСКОМ ОБУЧЕНИИ РИСОВАНИЯ

Л. Будаи

Автор занимается историей прошлого века нашего обучения рисованию: общественными связями обучения рисования, его внешкольной и школьной ролью идейными, касяющимися содержания, и методическими вопросами. Он трактует о корнях, анализе и оценке неправильных конвенций и прогрессивных традиций доставшихся из этого прошлого, о проблеме преподавателя рисования как художника, о значении специального обучения рисования и наконец о ведущих в современность итогах прошлого обучения рисования.

100 JAHRE IM UNGARISCHEN ZEICHENUNTERRICHT

von .

L. BUDAY

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Geschichte des Zeichenunterrichts im vergangenen Jahrhundert, mit den gesellschaftlichen Beziehungen, mit der Rolle des Zeichenunterrichts in- und-ausserhalb der Schule, mit den ideologischen und inhaltlichen Fragen, mit den Fragen der Methode, mit den aus der Vergangenheit zurückgebliebenen unrichtigen Konventionen und den Wurzeln der fortschrittlichen Traditionen, mit deren Analysierung und Bewertung. Ferner behandelt er die Frage: der Zeichenlehrer als Künstler, und die Wichtigkeit fachkundigen Zeichenunterrichts: Er schliesst mit den Erfahrungen der Vergangenheit, die für die Gegenwart nutzbar gemacht werden können.